

Izgradnja trans-etničkog prostora

Međuetnički dijalog, društvena i politička akcija u lokalnim zajednicama u Bosni i Hercegovini

Socio-antropološka perspektiva

Sažetak¹

Nebojša Šavija-Valha

Elvir Šahić

Uvod

Knjiga je eksplorativna studija angažmana Nansen dijaloga centra (NDC) Sarajevo u Bosni i Hercegovini (BiH), a posebno u lokalnim zajednicama Srebrenice, Bratunca, Jajca i Zvornika u periodu 2006-2015. Temeljena je na akcijskom istraživanju dizajniranom za dvije svrhe: prva – za internu evaluaciju angažmana NDC-a; druga – za istraživanje efekata intervencije “spoljnih aktera” u domenu međuetničkih odnosa u lokalnim zajednicama određenim konfliktom.

Međutim, podaci sakupljeni tokom prve faze istraživanja, te njihova preliminarna analiza ohrabrila nas je da proširimo opseg našeg interesa i da s onu stranu evaluacije analiziramo i prezentiramo cjelokupnost angažmana NDC-a u domenu međuetničke integracije. U tom smislu, studija uključuje i refleksiju o globalnom i lokalnom kontekstu tog angažmana, metodologiju rada i postignuća. Dodatni poticaj za ovo proširenje dosega studije dolazi iz domena sadašnjeg javnog diskursa u i o BiH. Zbog prolongirane stagnacije ili čak negativnih trendova u poslijeratnom i tranzicijskom razvoju, javni diskurs je „okupiran“ rezigniranošću, lošim vijestima i gotovo opštom ozlojeđenošću gotovo svih aktera, kako lokalnih tako i međunarodnih. Kao rezultat toga, stanovništvo je sve manje entuzijastično spram mogućnosti bilo kakve promjene, što zauzvrat negativno utiče na njihovu spremnost za djelovanje koje može potaknuti nužne promjene

Shvativši, tokom analize, da se praksa NDCa i rezultati koje je organizacija ostvarila argumentirano mogu u izvjesnoj mjeri koristiti kao „oruđe“ protiv takvog stanja stvari i svijesti, našli smo korisnim da u ovoj knjizi dublje razmotrimo, razumijemo i podijelimo iskustva NDCa.

Istraživačka metodologija

Kao što smo već napomenuli, studija je temeljena na rezultatima akcijskog istraživanja koje je bilo sastavnim dijelom projekta koji je realizirao NDC. Kao dopunska aktivnost ono je obezbjeđivalo glavne aktivnosti podacima, analizama i razmatranjima nužnim istovremeno za njihovu realizaciju i stalno unaprjeđenje. Koristili smo se nizom kvalitativnih istraživačkih metoda uključujući (učesničku) opservaciju, fokus grupe i intervju. Dobijeni podaci analizirani su „metodom stalnog upoređivanja“ (Barbour) i to na dva nivoa: prvo, podaci su poređeni u smislu *sredstvo-cilj*, tj. kako analizirana situacija korespondira akcijama i postignućima; drugo, razmatrani su u kontekstu različitih teorijskih pretpostavki i multidisciplinarno. Stoga, iako je socijalna antropologija okvirna istraživačka disciplina, korišteni su uvidi istorije, političkih nauka, sociologije, psihoanalize i filozofije. Takav pristup istovremeno uključuje dubinsku analizu konteksta i njegovu teorijsku interpretaciju, koji značajno povećavaju opseg saznanja, čak i na epistemološkom nivou, neograničavajući ga na tehnikalije nužne za realizaciju specifičnih aktivnosti, već otvaraju mogućnosti šire akcije i/ili upotebe.

O izgradnji mira

U ovom poglavlju ukratko analiziramo domenu izgradnje mira u globalnoj i lokalnoj perspektivi. Intervencija međunarodne zajednice (MZ), koja je u konačnici zaustavila rat u BiH, odvijala se u okviru UN-ove „Agende za mir, preventivnu diplomaciju, uspostavljanje mira, održavanje mira i izgradnja mira“. Riječ je o još trajućoj intervenciji koja je, istina, učinila značajan napredak u svim oblastima, posebno imajući u vidu kompleksan skup činioca i izazova u domenu politike, ekonomije, društva i kulture. Ipak, s onu stranu sasvim uspješne institucionalne i formalne transformacije, može se argumentirati da nijedan dio

---

¹ Izdanje na engleskom: Building Trans-ethnic Space: Interethnic Dialogue, Social and Political Action in Local Communities of Bosnia and Herzegovina, NDC Sarajevo, 2020

intervencije, kao ni intervencija u cijelosti nije bio uspješna u realizaciji dva važna zadatka: niti je demokratizirala BH društvo, a ni, posljedično tome, razriješila sami konflikt koji je zemlju odveo u rat.

Identificirali smo nekoliko važnih faktora koji su onemogućili segmente intervencije u postizanju očekivanih rezultata. Pojednostavljeno razumijevanje BH društva kao temeljno etnički podijeljenoga rezultiralo je Ustavom BiH nametnutim od strane MZ, koji je zaustavio rat, ali koji nema potencijal da poveže ratom rascijepano društvo. Upravo suprotno, on je „fortificirao“ etničke grupe u politički antagonističke pozicije, što predstavlja značajnu prepreku uspješnom demokratskom razvoju. Drugi važan činilac je prevladavajući tehno-menadžerski pristup u intervenciji, sa jakim fokusom na vremenski ograničene kvantitativne rezultate s jedne strane i na birokratske procedure s druge strane. U praktičnom smislu, da bi zadovoljio ove zahtjeve bilo koji akter je prisiljen ograničiti opseg aktivnosti i svesti ih na lako upravljive, kratkoročne, krajnje sigurne akcije, koje je lako finansijski opravdati, ali koje se bave sa par lako kontroliranih varijabli koje obećavaju da neće biti negativnih iznenađenja i sukladno tome neće odgovornosti. Stoga je bilo kakva (značajna!?) promjena jedva moguća. Treći faktor je zanemarivanje kontekstualnih razlika. Većina akcija realiziranih u BiH je naprosto kopirana praksa iz različitih dijelova svijeta s malim ili često nikakvim uzimanjem u obzir potpuno različitih povijesnih, geopolitičkih, društvenih i kulturalnih konteksta.

O Nansen dijalog centru

U ovom poglavlju dajemo kratki pregled nastanka NDC-a Sarajevo u okviru Nansen dijalog mreže na postjugoslavenskom području, koja je inicirana programom Demokracija, ljudska prava i mirno rješavanje konflikata, a koji se realizirao u Nansenskolenu, Norveškoj humanističkoj akademiji, od 1995. Iako nastao u sveukupnoj „rekoncilijarnoj intervenciji“, ovaj program je imao unutrašnje kapacitete za učenje iz vlastitih akcija, te je uspješno izbjegavao gore spomenute zamke izgradnje mira.

U tom smislu, u periodu radnog djelovanja (2000 – 2005), za izbjegavanje „greške kontekstualizacije“, NDC je postepeno uključivao naučene lekcije u vlastite akcije i počeo raditi sve dublje povijesne, geopolitičke, društvene i kulturalne analize kako BiH, tako i lokalnih zajednica u kojima je bio angažiran. Kao odgovor tehno-menadžerskim izazovima, NDC se fokusirao više na procese i kvalitativne rezultate, nego na projekte i kvantitativne pokazatelje. Takav pristup, iako zahtjevniji u pogledu uloženog rada, pokazao je ne samo proceduralnu preciznost i odgovornost, već istovremeno odgovornost prema postavljenim ciljevima i dugoročnoj održivosti rezultata angažmana.

Sa ovakvim zahtjevima, NDC je radio na „dva kolosijeka“: s jedne strane je direktno djelovao u lokalnim zajednicama na unapređenju međuetničkih odnosa putem dijaloga, a s druge strane je permanentno radio kontekstualnu analizu na dva nivoa: prvo, povijesnu, geopolitičku, društvenu i kulturalnu analizu BiH u smislu izgradnje etniciteta; drugo, političku, socijalnu i kulturalnu analizu lokalnih zajednica u kojima je bio angažiran.

Razumijevanje bosanskohercegovačke povijesti i društva

Povijesno i geopolitički situirana na razmeđu velikih europskih sila, BiH funkcioniše kao eklatantan primjer granične teritorije i društva. Takva pozicija, kombinirana sa poviješću stalnog osvajanja njene teritorije rezultirala je višestrukom afilijacijom njenog stanovništva u odnosu na te velike sile i njihove ideološke, odnosno religijske sisteme. U konačnici te afilijacije su dovele do konstrukcije odijeljenih antagonističkih etničkih grupa. Paralelno tim procesima dijeljenja, stanovnici su u svakodnevnicu, živeći u blizini i jednoj bliskosti, upućeni jedni na druge, razvijali visok nivo trans-etničke kooperacije i međuzavisnosti. Moguće je stoga tvrditi, da je stalno balansiranje između etničkog antagonizma s jedne, i društvene kooperacije s druge strane, uz paralelno referiranje na spoljne faktore, dobar opis bosanskohercegovačkog društva.

Ratovi su uvijek remetili ovu ravnotežu, međutim, posljednji je, uz novi ustavni i teritorijalni aranžman, unio i novu dimenziju u međuetničke odnose. Bez paralele u povijesti, stanovništvo je sve više i više teritorijalizirano prema etničkoj pripadnosti, ostavljajući malo ili nikako prostora međuetničkoj komunikaciji kojom je u prošlosti ravnoteža uspostavljena i održavana. Sada grupe djeluju u modusu antagonizma koji u potpunosti onesposobljava razvoj društva i države. To se naročito da vidjeti u regijama gdje se još uvijek može naći multietnički sastav stanovništva. Za razliku od većeg dijela povijesti, grupe danas žive potpuno odvojene realnosti sa malo ili nikako međuetničkog kontakta, a time i bez kooperacije.

Nansen-dijalog pristup

S obzirom na opisano stanje čini se da je od iznimne važnosti rad na uspostavljanju međuetničke komunikacije, kao preduslova međuetničke kooperacije, koja bi u konačnici vodila integriranim, funkcionalnim i samoodrživim lokalnim zajednicama, a dugoročno do takvoga društva u cjelini.

Uvođenjem međuetničkog dijaloga kao komunikacijskog sredstva NDC čini upravo to. U svom pristupu, NDC ekstrapolira strukturalne elemente dijaloga na cijelo područje angažmana i razumijeva ga ne samo kao komunikacijsko sredstvo ili tehniku, već kao koncept, strategiju i doktrinu angažmana u nefunkcionalnom heterogenom ili multietničkom socijalnom okruženju, koje je karakterizirano izrazitim socijalnim i/ili političkim antagonizmom i podjelama. Zbog kompleksnog skupa njegovih elemenata, NDC vidi dijalog kao višedimenzionalno sredstvo transformacije antagonizama u funkcionalne političke i socijalne odnose jednako korisne za sve strane uzduž i poprijeko socijalne/političke podjele. U NDC-ovoj viziji, dijalog kao takav, postaje opštim pristupom realnosti.

Intrinzičnim svojstvima dijalog funkcionira kao snažno sredstvo koje može odgovoriti na višestruke izazove međuetničke komunikacije. Prvo, dijalog ne ugrožava nečiji identitet i integritet; upravo suprotno, on ih potvrđuje, jer je s jedne strane moguć samo u situacijama postojećih razlika. Drugo, on odvrća strah od međusobne subordinacije, jer je s druge strane moguć samo u situaciji ravnopravnosti. Treće, temeljen na ova dva principa, dijalog gotovo automatski uspostavlja nove odnose između učesnika, koji istovremeno predstavljaju novu političku situaciju. Tradicionalno, dijalog je temeljna politička alatka koje ne samo da dovodi ljude kao politička bića u situaciju da raz-govaraju, već tim činom redefinira njihove odnose. Politička akcija tako ne bi bila ništa drugo do redefiniranje ljudskih odnosa i djelovanje na osnovu njih.

Iako snažno i naizgled jednostavno sredstvo, dijalog nije samo dobro izveden komunikacijski događaj: riječ je o dugoročnom i iscrpljujućem procesu stalnog provjeravanja i usklađivanja sa vlastitim principima u svakom činu, bio to razgovor i posljedično djelovanje. No, taj proces ima ogroman potencijal za transformaciju zajednice i to bar u dva smisla: prvo, izvođenjem socijalno i politički „fortificiranih“ ljudi iz etničkih „tranšea“ čini zajednicu funkcionalnijom; drugo, uvođenjem principa ravnopravnosti i slobode demokratizira društvo.

Nansen-dijalog u praksi: Intervencija NDC-a i postignuća

U namjerno podijeljenim društvima, kao što je bosanskohercegovačko danas, dijalog se gotovo izvjesno neće pojaviti sam od sebe. U tom smislu „spoljni akter“ je taj koji preuzima odgovornost i inicijativu, tako što otvara i čuva dijaloški prostor, te garantira u njemu principe ravnopravnosti i slobode za sve učesnike. U suštini bi „spoljni akter“ trebao djelovati kao katalizator, neutralan spram strana u dijalogu, ali podržavati zajedničke ishode dijaloga i shodnog mu djelovanja.

I upravo je to uloga kojom je karakteriziran Nansen-dijalog pristup lokanim zajednicama. Kao što je sugerirano prije, nije riječ o pristupu koji je unaprijed koncipiran u formi recepta, a onda kao praktično sredstvo primijenjen u društvenoj realnosti. Nasuprot, takav pristup je razvijan kao odgovor na stvarnu situaciju na terenu, razvoj situacije, kroz refleksiju, naučene lekcije i zajedno sa stvarnim akterima na terenu u jednom multilateralnom zahvatu, koji uključuje pored NDC-a iz Sarajeva kao facilitatora procesa, i Nansenskolen iz Norveške i Nansen-dijalog mrežu i partnere iz lokalnih zajednica, ali i donatora, Ministarstvo inostranih poslova Kraljevine Norveške, bez čije podrške i finansijske, ali i supstancijalne i strateške, ovakav poduhvat ne bi bio moguć.

U ovom poglavlju, analiziramo rad NDC-a Sarajevo u četiri lokane zajednice, naime u Srebrenici, Bratuncu, Zvorniku i Jajcu. Nakon akcijskog istraživanja iz prethodnog perioda (2000-2005), organizacija je, radi maksimiziranja šansi za postizanje efekata rada, odlučila fokusirati svoje resurse i suziti područje djelovanja, koje dotad bila cijela BiH. 2006, za prvi ciklus, između mnogih, izabrani su regioni Srebrenice i Bratunca. Izbor je temeljen na nizu kriterija uključujući multietnički sastav stanovništva, broj povratnika, dubinu etničke podjele, a ne manje i interes lokalnog stanovništva za učešće u ovakvom procesu.

Ciljalo se na dva domena u ovim zajednicama: lokalnu upravu i obrazovanje. Prvi domen ima krucijalan uticaj na sve aspekte života u zajednicama; potonji, ne samo da je izrazito pogođen etničkim podjelama, već ih reproducira na sistematskoj razini. Uključivanjem ova dva domena uključili su se i važni akteri u životu

zajednica. Opštinski vijećnici s kojim je NDC sarađivao istovremeno su i predstavnici vlasti i političkih partija. Također, u zajednicama poput ovih, oni su i važni akteri i u drugim područjima, kao što su javne institucije, poduzetništvo, predstavljaju važne profesije poput doktora, nastavnika, itd. Slično je i sa savjetima roditelja. Tako, sa ograničenim brojem ključnih aktera NDC je bio u mogućnosti da proizvede mnogo veći efekt u zajednicama.

Angažman NDC-a se odvijao u nekoliko faza. Prva faza je proces odabira učesnika kojim su formirane fokus grupe unutar opština, te među nastavnicima, đacima i roditeljima. Ovaj proces je uključivao dubinske intervju s mnogim kandidatima, triangulaciju podataka, te sastavljanje grupa prema broju kriterija, među kojima su bitni etnička i rodna ravnoteža, ali i iskazani interes potencijalnih učesnika. U drugoj fazi, te grupe su bile uključene u niz dijaloških seminara, koji su kombinirali educiranje učesnika i tretiranje stvarnih problema zajednica. Tokom treće faze učesnici koji su iskazali inicijativu i interes formirali su uže grupe posvećenih pojedinaca, a to su: Nansen koordinacijski odbori u opštinskom dijelu programa, Nansen forumi mladih graditelja mira među učenicima izabranih škola, kao i Nastavnički i Roditeljski alumni. U svojim osnovnim funkcijama, riječ je o posvećenim dijaloškim grupama, koje diskutiraju o međuetničkoj situaciji i pitanjima u vlastitim zajednicama, te u četvrtoj fazi razvijaju i realiziraju akcije koje se bave tim pitanjima. Iako je obim i domen tih akcija širok, od javnih debata do kulturnih događaja, sve one slijede temeljne principe koje promovira dijalog: poštovanje različitosti, ravnopravnost učešća, te proizvode rezultate koji doprinose opštem dobru. Kroz ove akcije, dijalog ne ostaje samo unutar kruga iniciranih i posvećenih osoba, već ulazi u javni prostor, promovirajući i postepeno razvijajući novu političku realnost, koja dovodi u pitanje „instituciju“ podijeljene zajednice. Tako dijalog ovdje nema samo funkciju normalizacije ratom pogođenih zajednica i izdgradnje „socijalnog kapitala“, već i nedvosmislen politički uticaj na promjenu političke realnosti prema demokratičnijem i kvalitetnije integriranom društvu. S obzirom na trenutne okolnosti, zasigurno je to dugoročan angažman, no ne i beznađežan.

Nakon 3 godine djelovanja, početkom 2009, NDC je uključio još dvije zajednice – Zvornik i Jajce – koristeći isti opšti pristup premda prilagođen lokalnim kontekstima. Ovo teritorijalno proširivanje uvelo je i regionalnu dimenziju u angažman, koja uključuje saradnju između opština, ali i prekoentitetsku saradnju, stvarajući mogućnosti za veće forume u kojima dijaloške grupe mogu izmjenjivati iskustva i unaprijediti razinu djelovanja kako u lokalnim zajednicama, tako i regionalno.

Zaključak

Analiza i njeni rezultati prezentirani u ovoj knjizi ne trebaju biti ni precijenjeni niti podcijenjeni. Kratkoročno i srednjoročno njihov domet je vrlo lokaliziran. Međutim dugoročno, ovakva „proces-struktura“ (Lederach), kontekstualno prilagođena, multiplicirana lateralno i vertikalno širom države, nosi značajan potencijal za društvene i političke promjene. Upravo je kombinacija metodologije, ljudskih kapaciteta, personalnog posvećenja, finansijskih resursa i rezultata akumuliranih tokom dužeg vremenskog perioda angažmana ta koja može u konačnici dovesti u pitanje petrificirane društvene i političke institucije koje reproduciraju poslijeratni i tranzicijski *status quo*. Ovo naravno, pretpostavlja širi proces koji prevazilazi mogućnosti i resurse pojedinačne ma kako dobro pripremljene i opremljene organizacije. Uprkos tome, iskustvo, naučene lekcije i postignuća svake organizacije, pravilno shvaćeni, razmijenjeni i korišteni mogu u velikoj mjeri doprinijeti tom procesu. Ova knjiga je napisana upravo s tom namjerom.

O autorima

Nebojša Šavija-Valha doktor je znanosti iz oblasti socijalne antropologije, s akademskim fokusom na etničnost i etničke odnose. Jedan je od osnivača NDC-a Sarajevo, gdje je bio profesionalno angažiran kao Menadžer za razvoj programa i istraživač od 2000.

Elvir Šahić doktor je socioloških znanosti sa akademskim fokusom na organizacijsku kulturu. Docent je na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu.